

تاریخ دفاع

« دو هزار و هفتصد سال دفاع از ایران »

« جلد دوم »

از سقوط ساسانیان تا اواخر صفویه

(پیشینه تاریخی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح)

خسرو معتضد

امور بین‌المللی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح

اداره کل مطالعات امور بین‌الملل و دیپلماسی دفاعی

۱۳۹۵

سرشناسه

: معتضد، خسرو، ۱۳۳۱-

عنوان و نام پدیدآور

: تاریخ دفاع. دو هزار و هفتصد سال دفاع از ایران / معتضد خسرو، مرکز مطالعات دفاعی (انتشارات راد) وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح ج.ا.ا.

مشخصات نشر

: تهران: راد، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری

: ۱۷۶ ص: عکس رنگی. دو جلد. دوره

شابک

: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۲۴-۹-۷ -- ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۲۴-۸-۰ --
۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۲۴-۷-۳

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

یادداشت : کتابنامه. عکس رنگی تاریخی

موضوع

: تاریخ و دفاع

موضوع

: تاریخ نگاری

شناسه افزوده

: مرکز مطالعات امور بین الملل وزارت دفاع و اداره کل مطالعات

امور بین الملل و دیپلماسی

رده بندی کنگره

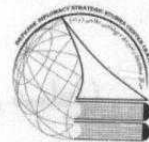
: ۱۳۹۵ م ۵۷ ۹ الف / ۸۵۳

رده بندی دی.ی

: ۳۵۵ / ۰۳۰۹۵۵

شماره کتابشناسی

: ۴۳۴۲۰۱۵

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۲۴-۹-۷ ISBN 978-600-96324-9-7

عنوان: تاریخ دفاع - دو هزار و هفتصد سال دفاع از ایران (از سقوط ساسانیان تا اواخر صفویه) - جلد دوم

که نویسنده: خسرو معتضد

که با همکاری: امور بین الملل وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح

* نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵

* شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

* ناشر: انتشارات مرکز مطالعات راد

* قیمت دوره: ۳۵۰۰۰۰ ریال

* حروفچینی: شبستری

* صفحه آرای، لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۸۸۴۹۸۱۴۰)

مرکز پخش:

تهران - سید خندان - خیابان شهید کابلی (دبستان) - ساختمان ولی امر (عج) - طبقه دهم - انتشارات راد

(۸۸۴۹۸۱۴۰ - ۰۲۱)

«حق چاپ برای ناشر محفوظ است»

فهرست مطالب جلد اول و دوم

عنوان

شماره صفحه

پیشگفتار مؤلف	۱
ساختار نیروهای مسلح از عصر ماد تا اواخر ساسانیان	۱۵
فصل ۱: سازمان‌های اداری و پشتیبانی نیروهای مسلح پیش از شکل‌گیری ارتش هخامنشی	۱۷
ارتش‌ها در خاورمیانه پیش از تشکیل ارتش ماد	۲۱
چه شد که ایرانی‌ها فن جنگ را آموختند؟	۲۲
امپراتوری آشوری مادها را ناگزیر ساخت دولت و ارتش تأسیس کنند	۳۸
فرورتیش و پیروزی بر آشور: آرزوی ناتمام را پسرش به واقعیت رساند	۵۴
ساختار ارتش ماد	۵۵
ساخت اسلحه در ایران	۵۹
علل سقوط ماد: دوری از صفات نظامی	۶۰
فصل ۲: نیروی دفاعی هخامنشی، اولین نیروی بزرگ با سازماندهی درخور توجه	۶۵
ارتش هخامنشی، یک ارتش بزرگ بین‌المللی با سازماندهی نو	۶۸
اهمیت ارتش در دوران هخامنشی	۶۹
کمیوجیه فرمانده بد	۸۴
فرود و سپس فراز ارتش هخامنشی	۸۴
تأکید بر نظامیگری	۸۶
نیروهای اجیر خارجی در خدمت ارتش	۸۹

۹۲.....	استفاده از شتران.....
۹۲.....	ارابه جنگی (گردونه).....
۹۳.....	دژهای جنگی متحرک.....
۹۳.....	ارتش با انضباط عصر کوروش.....
۹۵.....	علت لشکرکشی‌ها چه بوده است؟.....
۹۸.....	آسیب‌شناسی ساختار ارتش هخامنشی.....
۹۸.....	شناسایی سرزمینی.....
۹۹.....	علل شکست ارتش.....
۱۰۹.....	چوب و مدم.....
۱۰۹.....	پیش‌بینی خطر استراتژیک در آینده نه چندان دور.....
۱۱۱.....	نظام وظیفه.....
۱۱۳.....	تدارکات پر حجم و کند شده در لشکرکشی.....
۱۱۴.....	تعدد و تنوع نژاد ملل جنگجوی زیر ۲۰۰ م ایران.....
۱۲۵.....	سواره نظام.....
۱۲۶.....	نیروی دریایی.....
۱۲۷.....	فرماندهان.....
۱۲۸.....	ساختار ارتش ایران پس از خشایارشا.....
۱۳۷.....	ایران در عصر اشغال هشتادساله یونانیان.....
۱۳۷.....	ارتش سلوکی.....
۱۴۱.....	فصل ۳: سازمان‌دهی ارتش اشکانی، ارتشی رویاروی ارتش بزرگ روم.....
۱۴۹.....	سلسله مراتب.....
۱۴۹.....	مهندسی.....
۱۵۰.....	تجهیز ارتش، سربازگیری.....
۱۵۱.....	سرکردگان لشکر.....
۱۵۳.....	اسلحه.....
۱۵۶.....	توجه اشکانیان و ساسانیان به شیوه‌های نظامیگری رومیان.....

۱۵۷.....	لشگریان در محاصره شهرها.....
۱۵۹.....	محسنات سرباز رومی.....
۱۶۰.....	نظم در ارتش — مجازات‌ها.....
۱۶۱.....	تجلیل از قهرمانان نظامی.....

فصل ۴: ارتشی در شأن دولتی ۴۷۵ ساله پارت‌ها، مبتکر زمین سوخته برای

۱۸۷.....	دشمن و جنگ پارتیزانی.....
۱۹۵.....	تاکتیک همراه کردن دشمن: اغواء و فریب.....
۱۹۹.....	شکست از ارتش اشکانی به دلیل عملیات سرزمین سوخته.....
۲۰۲.....	شرافت نظامی و وفای به پیمان‌ها.....
۲۰۳.....	استفاده از جرافیا.....
۲۰۳.....	تراژان در تیسفون.....
۲۰۹.....	علل پیروزی‌های ارتش اشکانی.....
۲۱۱.....	علل شکست‌ها.....
۲۱۸.....	نظرات و جمع‌بندی‌های مشیرالدوله در آنچه ارتش اشکانی.....

فصل ۵: جایگاه ارتش و دیوان سپاه در جامعه نظام دولتی ساسانیان..... ۲۲۹

۲۳۰.....	بالا بردن مقام ارتش در عهد ساسانی.....
۲۳۳.....	تقسیم‌بندی نظام اجتماعی ساسانی از دیدگاه علی بن مسعود بن یحیی.....
۲۳۵.....	جزئیات این طبقه‌بندی.....
۲۳۷.....	وزارتخانه‌های آن دوران.....
۲۳۷.....	معرفی چند دیوان.....
۲۴۱.....	روحانیان و رابطه آنان با ارتش.....
۲۴۵.....	ارتیشتاران یا جنگجویان — طبقه دوم جامعه.....
۲۵۵.....	سلسله مراتب و درجات.....
۲۶۸.....	سخنان فرماندهان رومی.....
۲۷۲.....	سوارنظام.....

آمادگی اردشیر برای نبرد با روم ۲۸۶

فصل ۶: سیر تکاملی ارتش عصر ساسانی در اجرای دکترین اردشیر پاپگان ۳۰۵

سرزمین‌هایم را پس بده ۳۰۵

نظریه‌های (دکترین) جدید ساسانیان: تجدید امپراتوری هخامنشی ۳۰۷

ارتشتارستان ۳۱۶

فصل ۷: پشتیبانی و تدارکات برای ارتش بزرگ جنگ‌های بزرگ فاره‌ای ۳۲۱

بودجه و هزینه‌های - بردهای مسلح و محل تأمین آن ۳۴۲

نظریه پروفیسور ارتش - اهام ۳۴۹

تشکیل یکان ورترگ نیهان Varthragrighai (ورثرغنه پیشین) ۳۵۳

اوضاعی که باعث ارتباط با خاندان ۳۵۷

فایده تنوع و رنگارنگی تمدن ایران ۳۶۲

اطلاعات جدید درباره نیروهای مسلح و جنگ‌های ایران ۳۶۴

عصر ساسانی از خلال کتیبه‌های نویافته ۳۶۴

جنگ با روم، استراتژی همیشگی ساسانیان ۳۶۶

تجارب ناچیز امپراتوران روم که بیشتر از لگاتها بودند ۳۷۱

ارتش ایران ساسانی در دوران جانشینان شاپور اول ۳۹۹

تدابیر دفاعی در برابر لشکرکشی اورلیانوس به ایران ۴۰۱

حکومت تترارشی در روم ۴۰۶

فصل ۸: از صلح ننگین چهل ساله تا بازیافتن موضع قدرت درخشان ۴۰۹

پناهندگی یک شاهزاده چینی به دولت ایران و آغاز روابط سیاسی - نظامی میان دو

دولت ۴۱۲

یک رسم غلط ۴۱۷

اصل فرماندهی و ستاد توانا رعایت نشد ۴۱۹

وضعیت ارتش در این دوران: دوران انحطاط ۴۲۵

۴۳۳	بیزانس جای رم را می گیرد - دفاع در مشرق
۴۴۰	نیروهای مسلح بدون فرمانده
۴۴۰	نیروهای مسلح بزرگ و یکپارچه تجدید می شود
۴۴۰	پیشروی دریایی در خلیج فارس
۴۴۶	آغاز جنگ های طولانی با امپراتوری روم شرقی
۴۴۹	علت ناتمام ماندن جنگ
۴۵۱	کوچ دادن و استفاده از تخصص اسیران جنگی = ایران نشستگان
۴۶۸	مرگ کنتانتینوس - نبرد سرنوشت ساز ژولیان با ایرانیان
۴۷۰	لشکرش فلاویوس کلودیوس ایولیانوس (ژولیان)
۴۷۰	Flavius Claudius Julianus به ایران
۴۷۲	مشاهدات یک ساسانی
۴۸۰	نقش شبه نظامیان عرب در جنگ ایران و روم
۴۸۱	به سوی پایتخت ایران
۴۸۳	دژهای متحرک دمتریوس پولیورس (Demetrius Poliorcetes)

فصل ۹: تدابیر و تجهیزات دفاعی در برابر بیزانس، ارمنستان، هیتال ها،	
۵۰۳	خیونی ها و اعراب
۵۱۰	تقسیم امپراتوری روم بزرگ به دو کشور
۵۱۳	مسأله ارمنستان، استخدام سربازان ارمنی در نیروهای مسلح ساسانی
۵۲۳	ادامه مسأله ارمنستان در سلطنت بهرام چهارم
۵۲۷	استخدام هنگ های ارمنی در ارتش ساسانی
۵۵۶	قبایل شمال شرق
۵۵۸	جنگ بر سر مالیات سنگین و اصرار برای تغییر دین
۵۶۰	باز هم ارمنستان
۵۶۲	روابط سیاسی و نظامی ایران و چین

فصل ۱۰: فرود پیش از فراز قرن پیروزی نقش نیروهای مسلح در سلطنت‌های

۵۶۵	پادگانی
۵۸۸	توطئه‌های نظامیان برضد یکدیگر
۵۸۸	مزدکیسم (Mazdakism)
۶۱۶	اعدام ارتیشتاران سالار سیاووش (سیاوخش)
۶۱۶	وزیر جنگ (بالاترین مقام نیروهای مسلح)
۶۱۹	کودتای نظامی برضد مزدکیان

فصل ۱۱: قرن پادشاهی - جنگ، صلح، جنگ تشکیل نیروهای دفاعی - تهاجمی

۶۲۵	متمرکز قاره‌ای
۶۲۹	خسرو انوشیروان و اصلاحات اداری و نظامی او: ارتش جدید
۶۳۱	شاهزادگان و امرای محلی
۶۴۱	ارتش ایران در یمن
۶۴۲	تغییر در ساختار نیروهای مسلح
۶۴۸	آیا مقام اسپهبد از پادکوسپان جدا بوده است
۶۴۸	وزیر جنگ غیرنظامی
۶۴۹	آمار و حقوق و پرداختی‌ها
۶۵۰	دیوان زینکده و سازوبرگ
۶۵۱	دیوان آخورسالار
۶۵۱	مخازن و انبارهای نظامی در مرزها و داخل کشور
۶۵۵	صنایع جنگی جدید آتش، فسفر، نفت، آتش یونانی (اولیوم این‌سن دایوروم)
۶۵۵	ارتش ساسانی و استفاده از نفت
۶۶۰	نارنجک نفتی رومی
۶۷۰	موسیقی نظامی در ارتش
۶۷۱	شهرسازی با دژسازی همراه بوده است
۶۷۴	برقراری حقوق و مواجب و جیره
۶۷۴	محل تأمین هزینه‌های سپاه

اهداف انوشیروان.....	۶۷۵
استحکامات و صنایع دفاعی.....	۶۷۷
دژهای قفقاز و گرگان.....	۶۷۹
استفاده اقتصادی و سازندگی از اسیران جنگی.....	۶۸۰
تجدید جنگ‌های ایران و روم.....	۶۸۲

فصل ۱۲: تدارک و ابزارهای جنگ با ترکان آتشان‌داز در برابر پیلان جنگی. ۶۸۷

دیوان سپاه در دوران هرمزد چهارم، بهرام چوبینه و آغاز پادشاهی خسرو پرویز.....	۶۸۷
عصر جنگ با ترکان آرام.....	۶۸۹
آغاز پیشروی ترکان به سوی روم و ایران — ریشه‌های اختلاف.....	۷۰۰
جنگ با ترکان، خز، اعراب، علاوه بر رومیان.....	۷۰۰
خاندان نظامی مهری.....	۷۰۵
ساختار دیوان سپاه و چهار اسب.....	۷۱۴
گسترش بیش از اندازه دیوان سپاه.....	۷۲۸

فصل ۱۳: جنگ ۲۴ ساله خانمانسوز، پ‌هزین و پرتلفات ایران و بیزانس..... ۷۴۱

تدبیر دیوان سپاه و تدارکات این جنگ‌ها.....	۷۴۱
کودتای فوکاس بر ضد موریس (موریکیوس) — شورش خونریز وحشیانه.....	۷۴۲
فتودوسی پسر موریس در ایران.....	۷۴۶
یک وزارت دفاع کارآمد (دیوان سپاه).....	۷۵۳
کودتا بر ضد فوکاس و امپراتور شدن هراکلیوس والی کارتاژ.....	۷۶۵
راهکارهای دوگانه هراکلیوس.....	۷۸۲
فراز و فرود در آخرین سال‌ها.....	۷۸۶
تبانی با سرداران ایرانی و باز کردن راه پیشروی.....	۷۸۹
نظامیان برانداز سلطنت.....	۷۹۷

فصل ۱۴: جنگجویان مسلمان..... ۸۰۳

- ایمان برتر از اسلحه..... ۸۰۳
- صنایع جنگی مسلمانان در آغاز و در ادوار بعد..... ۸۰۳
- یک پادشاه هم‌زمان در خراسان..... ۸۲۰
- آغاز توجه مسلمانان به متصرفات ایران و روم..... ۸۲۰
- بحرین، نخستین مستملکه ایران در تصرف مسلمانان..... ۸۲۱
- اسلام در یمن و اسلام آوردن ایرانیان آن سرزمین..... ۸۲۲
- آغاز جنگ‌های عرب‌های مسلمان با سپاهیان ساسانی..... ۸۲۴
- براساس پیشهاد عتی بن عارثه شیانی..... ۸۲۴
- سپاهی با زنجیرهای آهنین - تقلیدی از فالانژهای رومی..... ۸۲۷
- نبرد چشم‌ها یا ذات‌العین..... ۸۳۲

فصل ۱۵: فروپاشی دیوان سپاه ساسانی، دولت ساسانی..... ۸۳۹

- تقویت روحیه عرب‌ها با شنیدن اخبار ایران..... ۸۴۰
- نقش یک خانواده نظامی در حوادث تیسفون و سرانجام جنگ..... ۸۴۷
- نخستین نیروهای نظامی عرب مسلمان..... ۸۵۳
- تجربه جنگ قس‌الناطف یا پل (جسر)..... ۸۵۷
- تأثیر نبرد خونین بویب در اوضاع پایتخت..... ۸۶۴
- برقراری ارتباط میان پایتخت و جبهه به وسیله منادیان..... ۸۷۴
- خودداری لشکر شاهنشاهی جانشینان از ورود به جنگ..... ۸۹۰
- کشته شدن فرمانده کل قوا..... ۸۹۱
- حضور زنان و کودکان در قادسیه..... ۸۹۴
- علت پیروزی مسلمانان در قادسیه..... ۸۹۵
- علت پیشروی سریع مسلمانان در مستملکات روم..... ۸۹۷